

İbrahim M. Turhan, *Geçmişten Bugüne Müslüman Toplumlarda Para ve Faiz: Gerçeklik, Algı, Kuram, Uygulama*

İstanbul: Kuramer Yayınları, 2023, 376 s.

ISBN: 978-605-9437-53-0

Değerlendiren: İsa Yılmaz

Öz: Bu çalışma İbrahim M. Turhan'ın editörlüğünü yaptığı ve sekiz bölümden oluşan "Geçmişten Bugüne Müslüman Toplumlarda Para ve Faiz" adlı eser içerisinde Turhan tarafından kaleme alınan "İslam İktisadı ve Para: Nasıl Bakılmalı?" başlıklı kitap bölümü esas alarak bir değerlendirme sunmaktadır. Zira, kitabın diğer bölümlerinde İslam iktisadının para ve faiz ile irtibatını ele alan tarihsel ve uygulamaya dönük meselelerden ziyade bu bölüm kitabın temel felsefesini etrafıca ele almaktadır. Turhan, ilgili bölümde modern İslam iktisat düşüncesinin metodolojik ve kuramsal temellerini ele alarak, bu alandaki çağdaş yaklaşımları değerlendirmektedir. Turhan, İslam iktisadının anaakım iktisattan tamamen farklı ve özgün olma iddiasını eleştirmekte, bu beklentinin tarihsel gerçekliklerle örtüşmediğini savunmaktadır. Ona göre, İslam iktisadi çalışmalarının önemli bir kısmı, normatif alanın dışına çıkmaktan kaçınarak soyut ve ütöpik bir iktisadi sistem önerisinin ötesine geçememektedir.

Turhan, İslam iktisadının modern dönemdeki metodolojik çıkmazlarını vurgulayarak, alandaki literatürde epistemolojik ve ontolojik katkılarının zayıf olduğunu belirtir. İslam iktisadının, neoklasik iktisada karşı bir alternatif olma çabası içinde olduğunu, ancak bu çabayı sosyal bir disiplin olmanın gerektirdiği bilimsel çerçevede sunmadığı ve bu yüzden bilim felsefesinde izdüşümü olmayan tartışmaların yer aldığını ifade eder. Turhan, İslam iktisadının pozitif bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini işaret ederek, nesnel ve kanıtlanmış gerçeklikler üzerine kurulu bir model geliştirilmesi önerisinde bulunur.

Yazar, İslam iktisadının metodolojik olarak özgün bir yaklaşım geliştirirken Batı'nın iktisadi paradigmasından farklı olma ısrarında başarısız olduğunu iddia eder. İslam iktisadının, fıkıhın katı kurallarına sıkıştığını ve bu durumun iktisadi sorunlara pratik çözümler üretme kapasitesini kısıtladığını belirtir. Turhan'a göre, İslam iktisadının gerçeklikten kopuk soyut önermeleri, onu kapitalizme karşı etkili bir alternatif olmaktan uzaklaştırmaktadır.

@ Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, isa.yilmaz@medeniyet.edu.tr

https://orcid.org/0000-0001-7388-8539

Yılmaz, İ., (2025). Geçmişten Bugüne Müslüman Toplumlarda Para ve Faiz: Gerçeklik, Algı, Kuram, Uygulama. [İbrahim M. Turhan'ın Geçmişten Bugüne Müslüman Toplumlarda Para ve Faiz adlı kitabının değerlendirmesi]. İş Ahlakı Dergisi, 18 (1), ss. 101-116.

Değerlendirme Makalesi

© İGİAD
DOI: 10.12711/tjbe/m410
İş Ahlakı Dergisi, 2025
isahlakidergisi.com

Başvuru: 26.06.2024
Revize: 01.02.2025
Kabul: 07.03.2025
Erken Baskı: 10.04.2025

Turhan, kitabın sonunda, faiz yasağı konusunu ele alarak, modern İslam toplumlarında bu yasağın uygulanabilirliğini tartışır. Faizin, tarihsel ve ekonomik bağlamda yeniden değerlendirilmesi gerektiğini savunan yazar, bu konuda çağdaş maslahatçı bir yaklaşım benimser.

Turhan'ın çalışması, İslam iktisadi alanındaki mevcut yaklaşımların yeniden gözden geçirilmesi ve daha rasyonel, bilimsel temellere dayanan bir metodolojinin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koyarken, dolaylı olarak İslam iktisadına özgü metodolojik kaygıyı tamamen ortadan kaldırmıştır. Bunun yerine, anaakım iktisat çevrelerince benimsenen pozitivist ve realist metodolojiyi ortak medeniyet başlığı altında kanıtlanmış nesnel gerçeklik üzerinden teklif etmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Ekonomisi, Para, Faiz (Riba), Metodoloji, Epistemoloji, Fıkıh.

KURAMER Yayınları tarafından ve İbrahim Turhan editörlüğünde birinci basımı 2023 yılında gerçekleştirilen eser Müslüman toplumların iktisadi ilişkilerinde kullandığı paranın tarihsel süreç içerisinde mahiyeti ve dönüşümüne dair temel tartışmaları ele almakta ve bu süreçte para ve faiz ilişkisini kapsamlı şekilde incelemektedir. Eserin alt başlığı olarak belirlenen 'gerçeklik, algı, kuram, uygulama' vurgusu para ve faiz konusunda tarihsel tecrübeden yola çıkarak gerçeklikle algı arasında ve kuramla uygulama arasında kitabın bir kopukluğa ve tezata işaret ettiği izlenimini okuyucuya en başta vermektedir.

Kitabın ortaya çıkış süreci 2018 yılından itibaren KURAMER'de iktisadi meselelere dair düzenli olarak devam eden atölye çalışmalarına dayanmaktadır. Kitaba katkı sunan yazarların bölümleri sekiz farklı başlıkta ele alınmıştır. İbrahim Turhan tarafından kaleme alınan 'İslam iktisadı ve para: nasıl bakmalı' başlıklı birinci bölüm modern İslam iktisat çalışmalarında görece en az ilgi gören ve katkı bulan iktisat metodolojisi bağlamında Türkçe ve İngilizce kaynaklar arasında yazılmış az sayıda çalışmayı kapsamlı ve derinlikli şekilde özetleyen ve yeni fikirler sunan bir içeriğe sahip olması açısından oldukça dikkat çekicidir. Hatta, Türkçe literatüre İslam iktisat metodolojisi başlığı altında katkı sunan çalışmaların bankacılık ve finans gibi popüler alanlara nispetle çok sınırlı olması dikkate alındığında konuyu iktisadi, fıkhi, tarihsel ve felsefi boyutlarıyla bir arada değerlendiren toparlayıcı bir bölüm olması bakımından ilk bölüm para ve faiz tartışmalarının Müslüman toplumlarda bir metodoloji çıkmazının uzantısı olarak değerlendirilmesi gerektiğini dolaylı bir şekilde ima etmektedir. Birinci bölümün önemli bir kısmı İslam iktisadına dair metodolojik bir tartışmayı ele alırken ikinci kısmı para ve faiz ilişkisinin çağdaş Müslüman toplumlarda yorumlanmasına dair farklı yaklaşımları incelemektedir.

'Tarihi süreçte para ve orijinine dair tartışmalar' başlığı taşıyan kitabın ikinci bölümünde yazar Hüseyin Al paranın zaman içerisinde çeşitli toplumsal tecrübelerden bağımsız olarak kullanım alanlarının farklılıklarından ötürü değişen niteliğini ele almaktadır. Paraya tarihsel bir olgu olarak yaklaşan bölüm borç ve para

ilişkinine ve bu ilişkinin çağdaş para yaklaşımlarıyla olan irtibatına değinmektedir. Daha sonra, bu irtibatı ortodoks para teorisi, paranın devlet ve kredi teorileri ve imgesel para teorileri gibi yakın dönemde paranın kökeniyle ilgili teorilerle detaylandırmaktadır.

Genel olarak paranın ortaya çıkışı, işlevi ve dönüşümü hakkında bilgiler sunan bu bölümden sonra Hakan Şahin tarafında kaleme alınan üçüncü bölüm 'İslam'ın erken döneminde parasal uygulamalar ve kâğıt para' başlığıyla ilk İslam toplumlarında para tanımını ve standardizasyonunu araştırmaktadır. Buradaki temel iddia, faiz yasağına konu olan parasal ilişkilerde kullanılan para ile kâğıt paraya geçişten sonra yasaklanan faizin mahiyet açısından farklı olduğu ve riba yasağının bu kapsamda değerlendirilmesi gerektiğiyle alakalıdır. Öyle ki, iddiaya göre, kâğıt para tahmin edilenin aksine ilk İslam toplumlarından itibaren sıklıkla kullanılmış ve başka devletlerin paraları herhangi bir engel konmaksızın İslam dünyasınca kabul edilmiştir. Buna göre, İslami para endişesi tarihsel dayanağı olmayan bir iddiadan ibarettir.

Dördüncü bölümde Şevket Kâmil Akar 'Osmanlı para tecrübesi' üzerine genel bilgi vermektedir. Zamansal olarak İslam'ın ilk dönemlerinden Osmanlı tecrübesine geçişi ve bu tecrübenin detaylarını aktaran bölüm metal paraya dayalı para sistemlerinden 19. yüzyıla gelindiğinde kâğıt paranın hakim olduğu bir ticari hayattaki paranın işlevinden bahsetmektedir. Özel olarak, Osmanlı paralarının tipik Orta çağ para sistemlerine benzerliğine değinen bölüm madeni paraların zamanla önemini yitirmesi ve kâğıt paranın 19. yüzyılın ortasından itibaren Osmanlı dünyasındaki zaferini incelemektedir. Dönüşüme uğrayan paranın aynı zamanda parasal ilişkilerde ortaya çıkabilecek faiz etkenini de değiştirdiğini ve bu bağlamda riba yasağına dair tekrar sorgulama yapmak gerektiğini öne sürmektedir.

Ömer Karaoğlu tarafından yazılan bir sonraki bölüm önceki bölümde yer alan genel tartışmayı daha özel bir alanda değerlendirerek 'Osmanlı para vakıfları tecrübesi ve faiz tartışmaları etrafında değerlendirmeler' sunmaktadır. Osmanlı iktisadi tarihinde özel bir yeri olan para vakıflarının daha çok fıkhi ve iktisadi değerlendirmesini yapan bu bölüm, Osmanlı uleması tarafından para vakıflarının meşruiyetine dair öne sürülen farklı bakışları incelemiş ve para vakıflarının bu tartışmaların ortasında işleyişini, gelişimini ve akıbetini aktarmıştır. Ribh ve riba arasında para vakıflarını sorgulayan bölüm yazarı tarihin bu döneminde para vakıflarını ortaya çıkaran etkenleri Avrupa'daki gelişmelerle irtibatlandırmıştır. Avrupa tarihi açısından faizi önce gizleme, daha sonra örtük şekilde uygulama ve nihayetinde meşrulaştırma sürecini aktaran Karaoğlu, Osmanlı para vakfı etrafında yapılan tartış-

maları özetleyerek para vakıflarının fıkhi açıdan değerlendirmesini yapmaktan çok mevcut uygulamayı tarihsel açıdan değerlendirmiştir. Bu manada, bölümün son kısmında 18. yüzyılda Eyüp Vakıfları muhasebesi üzerinden para vakıflarının hukuki olarak faize benzeyen yönleri üzerinin meşruiyeti üzerine bazı tespit ve değerlendirmelerde bulunmuştur.

'Osmanlı devletinde modern bankacılığın gelişimi, beklentiler ve realiteler' başlıklı altıncı bölümde Erol Ortabağ ve Hüseyin Al önceki bölüme katkı olacak şekilde Osmanlı tecrübesinde bankacılığın gelişiminden bahsetmektedir. Faizin cereyan ettiği en yaygın alanlardan biri olan bankacılık uygulamaları Avrupa'dan çok sonraları Osmanlı dünyasında gelişim gösterirken savaş maliyetleri, kayıplar ve Tanzimat dönemi gibi yenilikçi düşüncelerin etkisi altında kalmıştır. Osmanlı'da milli banka tecrübeleri, çeşitli sandıklar ve yabancı sermayeli diğer bankaların coğrafyada ağırlık kazanmasıyla para ve faiz ilişkileri geleneksel bir boyut kazanarak Batıdan çok farklı olmayan iktisadi tecrübeler yaşatmıştır. Devletin kendisinin bizzatı bankacılık sistemini talep etmesi, kamu maliyesi ve para politikasında istikrar arayışı ve tarım kesiminde murabaha ve selem anlaşmaları üzerinden tefecilik yapan kitlenin önüne geçmek adına bir çaba olarak görülmektedir.

Yedinci bölümde Esma Gül Yetiş Doğan ve Şevket Kâmil Akar 'Osmanlı döneminde modern borçlanmanın gelişimi' üzerine bir tartışma yürütmektedir. Osmanlı'da bankacılık sisteminin 18. yüzyılla birlikte yaygınlaşması sonrası devletin savaş kayıplarını fonlama mecburiyeti doğrultusunda iç ve dış borçlanma araçlarında bir modernleşme söz konusu olmuştur. Bu dönemde yaşanan borç krizleri para ve faiz ilişkilerini doğrudan etkilemiş ve önerilen çözümler paranın değişen karakterine paralel olarak faiz dışı çözümleri mümkün kılmamıştır. Bunun yerine, Osmanlı iç borçlanmasının menkul kıymet ihracına dayalı ilk şekli olan esham tarzı çözümlerde görüldüğü üzere talep edilen fazlalığın faiz olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tartışılmaktadır.

Son bölümde M. Fatih Ulu 'Yakın dönem para ve enflasyon teorileri' üzerine kavramsal bir çerçeve geliştirerek mevcut tartışmaların bir özetini sunmaktadır. Önceki bölümlerden farklı olarak Müslüman toplumlar özelinde bir inceleme yapmak yerine bu bölüm paranın yansızlığı iddiasını farklı görüşlerden deliller getirerek mukayese etmiştir. Bu görüşler arasında güncel yaklaşımlardan Keynesyen iktisat, neoklasik iktisat, parasalcı ekonomi ve reel konjonktür teorisi yer almaktadır. Daha sonra enflasyon konusuna değinilmiş ve para-faiz ilişkisi çerçevesinde cereyan eden enflasyon olgusu bu yaklaşımlar etrafında incelenmiştir.

Sekiz bölümden oluşan kitabın ilk bölümü diğer tüm bölümlerin kuramsal arka planını oluşturması açısından dikkat çekicidir. Örneğin, faiz gibi oldukça popüler bir konu hakkındaki modern tartışmaları ele alırken Turhan faiz ve riba ayırımına giderek, “yasağın değil, yasaklanan olgunun” (Turhan, 2023: 66) tarih boyunca hiç değişmeden kaldığını iddia etmenin anlamsız olduğunu dile getirmektedir. Yazar oldukça pozitivist bir temele dayanan bu yaklaşımın arka planını epistemolojik ve metodolojik düzeyde ilk bölümde tartışmaktadır. Bu yüzden, ilk bölümde yazarın modern İslam iktisatçılarına dair yönelttiği eleştiri ve değerlendirmeler ilgili alanın kuramsal gelişimi açısından önem arz etmektedir.

Turhan, öncelikle modern İslam iktisadının anaakım yaklaşımdan 'tamamen' farklı ve özgün olma iddiasını değerlendirmektedir. O'na göre bu beklenti tarihsel gerçekliklerle örtüşen bir durum değildir. Zira, iktisadın normatif boyutuna vurgu yapan İslam iktisatçıları İslam iktisadını ütöpik bir dünyada homoislamicus özellikler sergileyen insan topluluklarının iktisadi ilişkilerini düzenleyen bir sistem olarak gördükleri için bu soyutlamanın 'kanıtlanmış nesnel gerçekliklerden kopuk' ve gerçekleşmesi zor bir beklenti olduğunu vurgulamaktadır. Üstelik, mevcut kapitalist ekonomiden İslami bir ekonomiye geçişin nasıl gerçekleşeceğine dair İslam iktisatçılarının somut hiçbir politika önerisi sunmaması ve süreci tamamen ütöpik bir zeminde tartışmaları beklenen dönüşümün 'kendiliğinden' gerçekleşeceği zannını oluşturmaktadır. Yazar, kapitalizme alternatif olabilecek sistemlerden sosyalizmin dahi İslam iktisadına göre daha sağlam argümanlara sahip olduğunu belirtmektedir. Buna göre, Marx'ın sadece özel mülkiyet hakkındaki görüşü dahi kapitalizm karşısında İslam iktisatçılarının ahlaklı olma, faiz yasağı, Homoislamicus birey tipi gibi zayıf ve soyut önermelerinden daha güçlü ve somut bir karşı çıkıştır (Turhan, 2023: 27).

İslam iktisadının soyut bir dünyada gerçeklikten uzak ütöpik önermeler sunmasını eleştiren Turhan, benzer yaklaşımı kitabın benimsediği yöntemle dair açıklama yaparken kitabın henüz giriş kısmında yapmaktadır:

... İslam iktisadını “barışın, esenliğin ve adaletin egemen olduğu, insanca yaşanan toplumsal düzende iktisadi faaliyetin teorik ve pratik ilkeleri” şeklinde anlamaya çalışan bir yöntem kullanmaktadır. (Turhan, 2023: 4)

Yine benzer şekilde, İslam iktisadının kapitalist sorunlara karşı normatif ahlaki önermelerle 'kendiliğinden çözümler' sunarak kestirme bir cevap ürettiğini ve bu yüzden dikkate değer bir gelişme kaydedemediğini tartışan yazar klasik iktisadın homoeconomicus birey tipolojisini ve Adam Smith'in pozitif bir ahlaki önermenin sonucu olarak görünmez el teorisi üzerinden piyasaların 'kendiliğinden' dengeye

ulaşacağı görüşünü aynı çerçevede değerlendirmemekte ve eleştirmemektedir. İslam iktisatçılarının soyutlamalar yoluyla kapitalist sorunlara kendiliğinden çözümler sunması bir tür kestirme çözüm olarak yargılanırken, bir ahlak filozofu olarak Smith'in bireysel çıkarlar ile toplumsal çıkarları mübadelelerin kesin kanunlarıyla uzlaştırma çabası yazar tarafından kadim bir tartışma olan toplumsal düzen sorununa başka bir kestirme cevap olarak dile getirilmez.

Bu örnekten anlaşılabacağı üzere, Turhan İslam iktisadının özgünlüğü tartışmasını birinci bölüm boyunca sıklıkla dile getirmektedir. Kuramsal olarak bu tartışmayı Müslüman dünyanın geçmişte bilgiyi inşa ederken metodolojik özgünlük, ontolojik ve epistemolojik farklılaşma arayışlarıyla ilişkilendiren yazar, İslami düşüncenin modern dönemde ihya ve inşa süreçlerinde Avrupa'nın Ortaçağ karanlığında yaşadığı tikanıklığı tekrar ettiğine işaret etmektedir. Aydınlanmacı düşünürler tarafından Ortaçağ Avrupa'sında kilisenin toplumsal hayatın her aşamasında egemen olduğu Hristiyan dogmatizmiyle hesaplaşmaya girildiği ve aklın mutlak zaferiyle sonuçlanan Aydınlanma dönemine dek yaşanan tecrübe, yazara göre, Müslüman dünyada çağdaş dönemde yaşanmaktadır. Ortaçağ bilgi felsefesinin ortak özelliklerinden akli tarihin bir dönemine hapseden ya da donduran yaklaşımın İmam Şafii ekolü üzerinden günümüzde selefililiği ortaya çıkarılması (Turhan, 2023: 31) ve İslam iktisadının bu selefi görüşün siyasal İslamcı bir uzantısı olduğu görüşünü (Turhan, 2023: 11) dile getirirken Turhan aslında bu benzerliği vurgu yapmaktadır. Aynı şekilde, akli ve deneyi iptal eden, bunun yerine dogmatik bir yaklaşımı vurgulayan örnek olması açısından sıklıkla dile getirilen atın ağzındaki diş sayısının tahmin edilmesine dair Francis Bacon'a atfedilen rivayetin yazar tarafından İslam iktisadı ve fıkıh ilişkisinde örnek gösterilmesi bu analojinin başka bir yansımasıdır. Anlatıya göre, Ortaçağ'da bir kilisede atın ağzında kaç dişin olduğu tartışılırken atın ağzını açıp dişlerini saymak yerine eski yazıtlara bakarak cevabı bulmaya çalışan kilise sınıfının tutumu günümüzde fıkıh icra eden çağdaş fakihlerin yaklaşımlarıyla eş tutulmaktadır (Turhan, 2023: 33). Bu kimseler yazara göre tarihte Eş'ari okulun Hanefi-Maturidi okulunu baskılayarak oluşturduğu fikri egemenliği günümüzde İslam iktisadında icra etmektedirler (Turhan, 2023: 34).

Ortaçağ skolastik zihniyetini temsil eden ruhban sınıfının dogmatik görüşlerini iptal eden Aydınlanmacı sıçrayışın bir benzerinin İslam dünyasında günümüzde sergilenebilmesi için akla olan güveni, deney ve gözlemciliği şart koşan Turhan, bu sebepten ötürü ilgili bölüm boyunca ısrarla 'kanıtlanmış nesnel gerçeklik' (Turhan, 2023: 34) söylemine başvurmaktadır. Pozitivist düşüncüyü hatırlatan bir ifade şekli

olan bu söyleme göre teoriden yola çıkarak tarihsel fenomenleri ya da olguları açıklamak yerine “tarihi tecrübeyle doğrulanmış olguları” (s.46) esas alarak teori inşa etmeyi benimseyen bu görüş realist metodolojinin vazgeçilmez ama post-modern düşünceyle birlikte oldukça modası geçmiş bir uzantısıdır. Zira, günümüzde doğal yasalara tabi olan fizikte dahi bu kesinlikte kanıtlanmış nesnel gerçekliklerden bahsedemiyorken, içerisinde öznel değer yargılarının sıklıkla yer aldığı ve sosyal bilimler kategorisinde yer alan ekonomi bilimi için kanıtlanmış nesnel gerçekliklerden bu denli net şekilde bahsediyor olmak oldukça zordur. Yine de, yazarın bu duruşunun iktisadı “toplumsal alanın en somut ve matematiksel kısmı” (Turhan, 2023: 34) olarak tanımlamasından ileri geldiği iddia edilebilir. Karl Polanyi'nin (1957) formalist ve özcü iktisat ayrımını hatırlatan bu yaklaşıma göre, Turhan iktisadın formalist tanımından yola çıkarak evrensel geçerli ve beş duyu ile ispatlanan nesnel olguların peşine düşmektedir. Yazar, günümüzde birçok yeni politik iktisat tartışmalarına rağmen, anaakım iktisadın 1970'lerden itibaren kendi iç tartışmasında dahi üzerinde uzlaşmadığı -hatta büyük oranda terk edildiği- görülen bu olguculuk anlayışını halen egemen yaklaşım olarak takdim etmektedir.

Kuram ve uygulama arasında realist metodolojiyi benimseyen bir başka düşünür olan rahmetli Sabri Orman da İslam iktisat metodolojisi önerisi şu veya bu şekilde bilginin İslamileştirilmesi üzerinden medeniyetler arası tevarüs ve inşa başlığı altında bir metodoloji önerisi sunmaktadır (Orman, 2019). Oysa Turhan, bilginin İslamileştirilmesi çabasının metodolojik bir spekülasyondan öteye geçemediğini iddia ederek (Turhan, 2023: 43) özgün medeniyet arayışı yerine ortak medeniyet söylemini benimsemekte ve İslam'a ait bilgi arayışını beyhude bir çaba olarak görmektedir. Ortak medeniyet vurgusunu temsilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'ni örnek veren yazar “ontolojik-epistemolojik temelli siyasi ve toplumsal düzen düşüncesinin özgün bir medeniyetten daha çok ortak bir medeniyet yaklaşımını desteklediğini” (Turhan, 2023: 41) iddia etmektedir.

Yazar, diğer yandan, metodolojik bir kaygıyla İslam iktisadına özgün bir temel bulmaya çalışan çabaları kendi içinde tutarsız bulmaktadır. İslam medeniyetinin özgünlüğü, tevhid inancının özgün bir varlık felsefesine sahip olması ve bu yüzden İslami bir epistemoloji ve toplumsal düzenin doğallığında özgün bir iktisadi sistemi şart koşmasına şüpheyle yaklaşan Turhan (Turhan, 2023: 41), böyle kabul edilse dahi bilim felsefesi sınırları içerisinde İslam iktisat metodolojisine dayanak oluşturabilecek bir metodolojinin olmadığına vurgu yapmaktadır. Modern İslam iktisatçılarının İslam iktisadını 'özgün' bir iktisat modeli olarak sunma ısrarları yazara göre aslında İslam iktisadının paradigmatik olarak Batının geliştirdiği ana-

akım iktisat yaklaşımından farklı olmak zorunda olduğu varsayımına dayanmaktadır. Böylece, İslam iktisatçıları tarafından, birbirinden tamamen ayrıştırılabilir bir ekonomik model önerisi ortaya çıkmaktadır. Bu zorunluluğun üzerine gidildiğinde, asıl çabanın neoklasik iktisat öğretilerinin evrensel olma iddiasını sorgulayan ve post-modern çoğulculuğu çağrıştıran bir alternatifin teorik imkânı olduğu gözlenmektedir. Bir diğer ifadeyle, nasıl ki Einstein fizikte devrim niteliğinde bir gelişmeyle Newton fiziğinin evrenselliğini alt üst etmişse, modern İslam iktisatçıları da benzer biçimde evrensel geçerli kabul edilen neoklasik iktisadın gerçekte göreceli, sorgulanabilir ve ancak zamanın şartlarıyla doğruluğu ispatlanabilir bir iktisadi önerme olduğunu ve bu önermenin artık miadını doldurduğunu iddia etmektedir. Üretim, tüketim, tasarruf, yatırım ve büyüme gibi konularda mevcut neoklasik yaklaşımların ötesinde İslam iktisadının epistemolojik bir farklılığa vurgu yaptığını ve bu farklılığın İslami özgünlüğü sağlayacağını düşünen bu görüş, yazara göre, maalesef bilim felsefesi sınırları içerisinde metodolojik olarak hiçbir yaklaşımla tutarlı gözükmemektedir (Turhan, 2023: 24). Örneğin, İslam iktisadı Kuhn'cu tarzda bir metodolojik çerçevede inşa edilmek istendiğinde Kuhn'un paradigma kavramı hiçbir iktisadi görüşün diğerinden daha üstün olamayacağı varsayımından hareketle nihilist bir çözüm sunduğu için İslam iktisadının evrensel geçerli İslami ilkelerini sorgulanamaz olmaktan çıkarmaktadır. Zira Aydınlanma sonrası bilimin doğrusal ve sürekli olmadığı, aksine birbiriyle karşılaştırılmaz bilimsel paradigmalardan birine üstünlük sağlama çabası şeklinde ilerlediği görüşü Kuhn'a göre bu paradigmalardan yargıya varmak için mutlak bir ölçüt olmadığını şart koşmaktadır. İslam iktisadı ana akım iktisada karşı üstünlüğünü ve özgünlüğünü iddia edecekse, Kuhn'un paradigmasına yaslanması bu açıdan tutarsızdır.

Alternatif olarak, Feyerabend'in anarşist metodolojisi İslam iktisadı için savunulacak bir görüş olabilir mi sorusu akla gelmektedir. Feyerabend bilim kuramı konusunda herhangi bir kuralla sınırlanmanın gerekli olmadığı ve her görüşün -hatta dogmatik yaklaşımların dahi- bilim denen alana girme potansiyeli olduğunu iddia eder. Kendi ifadesiyle bilim kilisesinin sınırlarını zorlamak gerektiğini savunan Feyerabend anarşist bir bilim metodolojisi önermektedir. Her ne kadar bu anarşizm İslam iktisadını metodolojik olarak Feyerabendçi bir yaklaşıma kapı aralasa da metodolojik anarşizmin kendisi İslami ilkelerden uzaklaşmayı gerektirir. Dahası, Lakatos'un 'mutlak doğru yerine imkanlar ölçüsünde doğru' yaklaşımı da İslam iktisadına bilim felsefesi sınırları içerisinde bir metodoloji yakıştırmanın zorluğunu göstermektedir (Turhan, 2023: 21).

Turhan'ın İslam iktisat metodolojisine dair bu tespitleri ve önemli sorgulamaları çağdaş İslam iktisatçılarının üzerinde durması gereken önemli hususlardandır. Bu sorgulamalara verilecek ilk yanıt tartışmayı bilim felsefesinin sınırları içerisinde ele almanın ötesine geçmek gerektiği olabilir. Nitekim, bu konuda Addas'ın (2010) İslam iktisadının metodolojisine dair yaptığı ayrım oldukça önemlidir. Addas'a göre metodolojik bir arayış İslam iktisadı için 'seküler-İslami çelişkisi' doğurmaktadır. Bilim felsefesinin sınırları seküler olanın ötesine geçmeye müsaade etmemektedir. Bu yüzden, belki de çağdaş Hristiyan ekonomi araştırmalarında Hristiyan değerlere uygun bir iktisat modelinin benimseyeceği iktisat metodolojisinin seküler olmayan bir biçimde nasıl inşa edilebileceği tartışmalarına odaklanmak gerekir. Zira, İslam iktisadı ahlak temelli bir iktisadi sistem olarak tasarlandığında yaşanan metodolojik zorluk benzer şekilde Hristiyan ekonomi çalışmalarında da gözlenebilir. Bu konuda Hristiyan iktisat çalışmalarına odaklanan akademik dergiler mercek altına alınabilir.

Metodoloji konusu dışında, Turhan'a göre, İslam iktisadında nesnel bilginin ne ölçüde sağlanabileceğine dair itirazlar İslam iktisatçıların post-yapısalcı bir dile mahkûm etmiştir. Hatırlatmak gerekirse, Foucault, Habermas ve Derrida gibi isimler modernitenin evrenselci söylemini sorgularken, Aydınlanmacı ve ilerlemeci görüşleri de yadsımış ve nihayetinde post-modernizmin diliyle gerçekliğin neredeyse tümüyle bilinemezliği sonucuna varmıştır (Turhan, 2023: 16). Özel olarak, neoklasik iktisadın evrensel geçerli ve değer bağımsız bir bilim olma iddiasını sorgulayan çağdaş İslam iktisatçıları, kapitalizmin hegemonik görüşü karşısında yer alırken egemen iktisadi görüşü post-yapısalcı tarzda yapı sökümüne (dekonstrüksiyon) uğratmışlardır. Ancak yeniden kurma (rekonstrüksiyon) sürecine geçmeden önce bu tarz bir yapı sökümün İslam iktisadının temel prensipleriyle olan iç tutarsızlıklarını göz ardı etmişlerdir. Örneğin, neoklasik iktisadın aslında değer-bağımsız olmaması ve bu yüzden subjektif bir alandan hitap etmesi sistemsel olarak neoklasik iktisadi önermeyi sorgulamaya açmaktadır. Ancak, İslam iktisadının benimsediği prensiplerin evrenselliği iddiası, bilim felsefesi açısından, başka bir sübjektiviteyi evrensel hakikat olarak sunmak olarak yorumlanmaya müsaittir. Bir diğer ifadeyle, bilimin vermiş olduğu sınırlar içerisinde İslam iktisadı disiplini inşa etme çabası neoklasik iktisadın evrenselliğini sorgularken kendi sübjektivitesini evrensel hakikat olarak dayatmış ve kendi evrenselci modernizmini yaratarak tutarsızlığa düşmüştür. Bu yaklaşıma göre, yeniden kurma (rekonstrüksiyon) sürecinde modernizmin evrenselciliğine tutunan bu çaba, geriye dönük olarak kapitalizmi yapı sökümüne uğrattırken oldukça post-yapısalcı bir tutum sergilemektedir.

Evrenselci bir dili kendi epistemolojisi içerisinde sosyal bir bilim olarak yeniden sunan İslam iktisadı bir tür nihilizm çağrısı yapan post-yapısalcıların argümanıya alternatif bir iktisat metodolojisi önerecekse öncelikli olarak bu tezat gibi görünen durumu aşmalıdır. Zira, evrensel bir dine mensup bireylerin iktisadi ilişkilerini belirlemede rehber olan İslami prensipler bu bilinmezliğin karşısında doğruluğu apaçık bir bilgi kaynağı olarak kabul edilir. Turhan'a göre burada sorun, hakikati temsil eden bilginin iktisadi alanda nasıl tezahür ettiği. Çağdaş İslam iktisat çalışmalarında bu soruna karşı dini köktencilikle çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Modern fıkının bu noktadaki tutumunu kesin olarak yargılayan Turhan, İmam Şafi'i'yi işaret ederek "hayatta karşılaşılabilecek her konuya naslar çerçevesinde çözüm bulmayı zorunlu olarak gerektirdiği şeklinde özetlenebilecek anlayışı" eleştirir (Turhan, 2023: 11). Bu yaklaşımı bir tür dini köktencilik olarak tanımlayan Turhan, çağdaş dönemde Mevdudi ve Kutup gibi isimlerin eserlerinde İslam iktisadına dair çözümlerinin bu anlayıştan beslendiğini iddia eder.

Turhan'ın önerisi, bu durumda, örtük olarak evrenselci modernist yaklaşımı tekrar benimsemekten geçer. Örtük olarak pozitivizmin temel öncüllerinden beslenen Turhan, kanıtlanmış nesnel gerçeklikler hipotezi üzerinden fıkı, bilimin kabul ettiği hizaya getirmeyi amaçlarken bunun karşısında olanları post-yapısalcılarla eş tutma eğilimi göstermektedir. Oysa, burada kritik olan, post-yapısalcıların nihilizminden uzaklaşmak isterken modernistlerin evrenselci tuzağına düşmekten de aynı ölçüde sakınmaktır. Turhan, haklı olarak, İslam iktisadının güncel tüm sorunlarına naslar çerçevesinde çözüm bulma gayretinin İslam iktisadını fıkha hapsettğini ileri sürmektedir. Ancak, bu durumun karşısına koyduğu alternatif, deneysel ampirizmin kutsandığı örtük bir pozitivizmden başkası değildir. Nesnel gerçeklik konusunda Turhan'ın Gazali'ye atfen aktardığı "geometri, uzay bilimi vb. alanlarda şeriata atıf yapmaya gerek yoktur" ifadesi doğa bilimlerinde yakalanan kesinliğin sosyal bilimlerde de benimsenmesi gerektiğini ima eder. Bir diğer ifadeyle, nasıl ki doğa bilimlerinde yer alan disiplinler 'İslami' ön eki gerektirmeden kullanılmıştır, benzer şekilde sosyal bilimlerde de bu fazlalığa gerek yoktur. Özünde natüralizm tartışmalarına dayanan bu yaklaşıma heterodoks iktisat içerisinden bakmak meselenin bu kadar kolay çözüme ulaşmayacağını göstermesi açısından yeterli bir izah olur. Bu çalışmanın kapsamı gereği, bu tartışmaya girilmeyecektir.

Buraya kadar yapılan değerlendirmeler Turhan'ın çağdaş İslam iktisadının metodolojik ve epistemolojik açıdan çıkmazlarına dair görüşlere yer vermektedir. Yazarın önemli noktalara temas ettiği ve bu noktaların alandaki çalışmalar açısından daha fazla çalışılmaya muhtaç olduğu bir gerçektir. Metodolojik ve epistemo-

lojik açılarla birlikte, meselenin uygulama kısmı da oldukça önemlidir. Bölümün sonlarına doğru Turhan faiz yasağı üzerinden uygulama kısmına ışık tutar. Faizin geçmiş toplumlarda varlığını delillendirmek için başvurduğu gerekçelendirme şu soruyla başlar: üretim faktörlerinden emek ve toprağın yatırımın kâr edip edilmediğine bakılmaksızın ücret ve rant (kira) olarak getiri sağlaması meşru iken üretimin başka bir faktörü olan sermayenin bu durumun bir istisnasını oluşturmasını nasıl açıklarız? Yani emek ve toprak getiriden bağımsız olarak ücret ve rantı garanti ederken neden sermaye getiriden bağımsız olarak faizi garanti edemez? Bu sorunun yanıtı yazara göre 16. yüzyıla kadar sermayenin verimliliğinin çok düşük olmasından kaynaklanmaktadır. O döneme dek arz yönlü bir fiyat mekanizması geçerli olduğundan, 16. yüzyıl sonrasında parasal ekonomiye geçiş gibi değişimlerin mecburen üretimde sermayenin karşılığı olarak faizi meşru kıldığı yönündedir. Bu görüşü desteklemek için Turhan, Osmanlı topraklarında 16. yüzyıl sonrasında para vakıfları gibi bir kurumun ihdas edilmesini örnek gösterir. Bu görüş Bakara suresinde yer alan faiz yasağı ile alakalı ayette “...gerçekten iman etmiş iseniz faizden kalanı bırakın” ifadesindeki 're'sul mal'ın sermaye olarak yorumlanıp yorumlanamayacağına dair fıkhi bir tartışmaya kapı aralamaktadır. Yine bu husus, bu değerlendirmenin sınırlarının ötesine geçmektedir. Ancak faiz eksenli çalışmalarda dikkate alınması gereken önemli bir husustur. Son olarak, yazarın günümüzde faiz yasağı konusunda maslahatçı bir tutum içerisinde olmak gerektiği iddiası (Turhan, 2023: 66) akıllara modernist vs. post-modernist gerilimini getirmektedir. Maslahatı basit bir kamu faydası olarak yorumlarsak, faiz yasağı konusunda çok esnek bir tutum içerisine girilebilir ve bu durum gerçekliğin hiçbir zaman keşfedilemeyeceği post-modern varsayımına yaslanarak mevcut İslami ilkelerin ihlallerine kadar varabilir. Öte yandan, maslahatın geleneksel fikhî anlayış çerçevesinde değerlendirilmesi halinde güncel sorunlara yönelik kalıcı bir çözüm oluşturabilir.

On Methodology of Islamic Economics: Review of *Geçmişten Bugüne Müslüman Toplumlarda Para ve Faiz: Gerçeklik, Algı, Kuram, Uygulama*

by İbrahim M. Turhan

İstanbul: Kuramer Yayınları, 2023, 376 p.

Reviewer: İsa Yılmaz

Introduction

The book's premise is rooted in workshops held at KURAMER since 2018, which brought together scholars to discuss economic issues in Muslim societies. The subtitle, 'Reality, Perception, Theory, Practice,' suggests a focus on the discrepancies between the lived experiences and conceptual understandings of money and interest. The book not only examines the historical trajectory of money and interest in Muslim societies, but also the methodological and epistemological challenges in the field of Islamic economics.

Keywords: Islamic Economics, Money, Interest (*Riba*), Methodology, Epistemology, *Fiqh*.

@ Assoc. Prof., İstanbul Medeniyet University, isa.yilmaz@medeniyet.edu.tr

ID <https://orcid.org/0000-0001-7388-8539>

➔ Yılmaz, İ., (2025). Geçmişten Bugüne Müslüman Toplumlarda Para ve Faiz: Gerçeklik, Algı, Kuram, Uygulama. [Review of Geçmişten Bugüne Müslüman Toplumlarda Para ve Faiz, by İbrahim M. Turhan]. İş Ahlakı Dergisi, 18(1), ss. 101-116.

✎ Review Article

© İGİAD
DOI: 10.12711/tjbe/m410
İş Ahlakı Dergisi, 2025
isahlakidergisi.com

Received: 26.06.2024
Revised: 01.02.2025
Accepted: 07.03.2025
Online First: 10.04.2025

Methodological and Theoretical Foundations

The first chapter by İbrahim Turhan is a crucial starting point for the entire book, as it provides a thorough overview of the methodological landscape of Islamic economics. This chapter is of significant importance for its depth in summarizing both Turkish and English sources on economic methodology, a subject often neglected in modern Islamic economic studies.

Turhan argues that the debates around money and interest should be seen as an extension of a broader methodological dilemma within Muslim societies. He critiques modern Islamic economics for presenting utopian and abstract propositions that are detached from “proven objective realities”. He suggests that Islamic economists have failed to offer concrete policy proposals for transitioning from the current capitalist system to an Islamic one, creating a belief that the expected changes will occur spontaneously. Turhan also points out that even socialism provides a more concrete opposition to capitalism than the abstract ideas of Islamic economists.

Turhan links the methodological debate in Islamic economics to the broader Muslim world's quest for epistemological and ontological differentiation. He draws an analogy between the current state of Islamic thought and the period of stagnation in medieval Europe before the Enlightenment. He argues that, like Enlightenment thinkers, modern Muslim scholars must embrace reason, experimentation, and observation.

Historical Evolution of Money and Monetary Practices

Other than the first chapter which deals with the methodological issues in Islamic economics, following chapters elaborate on the historical appearance, interaction and transformation of the institutions of money and interest (*riba*) throughout ages in the Muslim world.

The second chapter, accordingly, debates the changing nature of money. Written by Hüseyin Al, this chapter discusses how money has evolved over time due to varying uses. It also explores the relationship between debt and money and how they relate to contemporary theories of money, such as orthodox monetary theory, state and credit theories of money, and imaginary theories of money.

Contributing on the early Islamic monetary practices, Hakan Şahin's chapter challenges popular beliefs by asserting that paper money has been widely used sin-

ce early Islamic societies, and that Islamic societies accepted money from other states without issues. This chapter argues that the money used in early Islamic societies, subject to the prohibition of interest, is fundamentally different from the paper money used later, suggesting that the prohibition of *riba* should be viewed in this historical context. The chapter concludes that the concept of a specifically “Islamic money” lacks a historical basis.

Following this, chapter 4 by Şevket Kâmil Akar provides an overview of the Ottoman monetary system, from metal-based systems to the dominance of paper money in the 19th century. The author shows that Ottoman coins were similar to medieval systems and highlights the shift to paper money from the mid-19th century. This shift, he argues, transformed the nature of interest and calls for a re-evaluation of the prohibition of *riba*.

Ömer Karaoğlu's chapter focuses on money waqfs, examining different views among Ottoman scholars on their legitimacy. He explores the functions, development and the controversies that arose regarding these waqfs, especially with respect to the permissibility of these foundations given their resemblance to interest bearing instruments. The author does not take a firm stance, but rather examines the different views, especially in the context of the legal aspects of money waqfs by referencing the Eyup Foundations.

Modern Banking and Borrowing in the Ottoman State

In chapter 6, Erol Ortabağ and Hüseyin Al discuss how banking developed in the Ottoman Empire much later than in Europe, influenced by war costs and modernization efforts. The establishment of national and foreign banks led to the conventionalisation of money and interest relations, making them similar to practices in the West. The Ottoman state sought a stable banking system to manage public finance and to prevent usury by introducing murabaha and selem agreements in the agricultural sector.

Esmâ Gül Yetiş Doğan and Şevket Kâmil Akar analyse the modernisation of borrowing instruments in the Ottoman period after the banking system had become widespread. The need to finance war losses led to the adoption of domestic and foreign borrowing instruments which were interest based. This chapter further explores the debate over whether the excess demanded can be considered interest, especially in *esham*-style solutions.

Contemporary Theories and Debates

The last chapter written by M. Fatih Ulu provides a conceptual framework on recent theories of money and inflation, comparing different views including Keynesian, neoclassical, monetarist, and real business cycle theory. This chapter analyses the phenomenon of inflation within the framework of the money-interest relationship and does not focus specifically on Muslim societies.

After providing a summary of eight chapters in the book, this paper focuses exclusively on the first chapter: “Islamic economics and money: how to look?” by İbrahim Turhan. Turhan critiques the originality of Islamic economics and challenges the notion that it is completely different from mainstream economics. He argues that the effort to Islamize knowledge is futile and suggests adopting a common civilizational approach. He finds the efforts to find a unique basis for Islamic economics to be methodologically inconsistent, highlighting the tension between the search for an original Islamic economic model and the principles of the philosophy of science.

Turhan criticizes the reliance of Islamic economists on post-structuralist ideas while simultaneously trying to introduce a universalist language. He points out that while Islamic economics deconstructs neoclassical economics, it risks inconsistency by creating its own form of universalism. He finds the attempts to find solutions to all contemporary problems of Islamic economics within the framework of the Qur'an to be limiting. Instead, he suggests re-adopting a modernist approach, implicitly drawing on positivism, arguing that “proven objective realities” should be the basis for understanding economic phenomena.

Key Arguments and Debates

Turhan distinguishes between interest and *riba*, arguing that the prohibition is on the phenomenon, not the term itself. He asks why capital cannot guarantee interest, while land and labour provide returns regardless of profitability. He suggests that the low productivity of capital before the 16th century is the reason that interest developed as a return for capital in production after the 16th century. Additionally, he suggests adopting a maslaha-oriented stance on the prohibition of interest. This approach, however, raises questions about the balance between flexibility and adherence to established Islamic principles. Depending on whether maslahah is interpreted in a modern or traditional framework, it can lead to different and even contradictory approaches.

Turhan's book provides a comprehensive examination of the relationship between money and interest in Muslim societies, spanning historical, theoretical, and practical perspectives. The book challenges conventional thinking within Islamic economics and raises crucial questions regarding methodology, epistemology and the feasibility of constructing an alternative, "original" economic model. It is essential for Islamic economists to address the methodological concerns that Turhan raises, and consider the role of historical context, and practical realities in shaping economic discourse. Turhan calls for a re-evaluation of the field of Islamic economics, urging a more robust engagement with both historical context and the demands of contemporary economic realities.

This review, accordingly, underscores the methodological and epistemological challenges in Islamic economics. While it admits Turhan's critique on the need for Islamic economists to engage more deeply with the philosophy of science and to reconcile their approach with empirical realities, the overemphasis on studying Islamic economics through a positive methodology should be approached with some caveats.

Kaynakça

- Addas, W.A.J. (2010). *Methodology of economics: secular vs Islamic*. Malaysia: IIUM Press.
- Orman, S. (2019). *Medeniyet analizi: metametodoloji ve metodoloji*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Polanyi, K. (1957). *The great transformation: the political and economic origins of our time*. 2nd Beacon paperback ed. Boston, MA: Beacon Press.
- Turhan, İ.M. (2023). *Geçmişten bugüne Müslüman toplumlarda para ve faiz: gerçeklik, algı, kuram, uygulama*. İstanbul: KURAMER Yayınları.